



Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi

Academic Journal of History and Idea

ISSN: 2148-2292

10 (4) 2023

<https://doi.org/10.46868/atdd.2023>.

Derleme Makalesi | Review article

Geliş tarihi |Received : 22.12.2022

Kabul tarihi |Accepted: 20.03.2023

Yayın tarihi |Published : 25.08.2023

Rashad Seyidov

<https://orcid.org/0000-0001-7757-1272>

Assistant professor, Erzurum Atatürk University, Faculty of Theology, Basic Islamic Sciences, Turkey, seyidovresad17@gmail.com

Atıf Künyesi | Citation Info

Seyidov, R. (2023). Bir Dilbilimci Olarak Temmâm Hassân: Hayatı, Fikirleri ve Eserleri. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 10 (4), 1094-1104.

Bir Dilbilimci Olarak Temmâm Hassân: Hayatı, Fikirleri ve Eserleri

Öz

Mısır, Arap dünyasında özellikle düşünsel sahada büyük adımların atıldığı bir bölge olarak ön palan çıkmaktadır. Dolayısıyla Temmâm Hassân da bu bölgede yetişmiş aydınlardan biridir. Arapça dilbilimin kayda değer isimlerinden olan Temmâm Hassân, Arapça dil çalışmaları bakımından önemli görüşler ortaya koymuş ve Arap dilcilerinin başvuru kaynaklarından biri olmayı başarmıştır. 27 Ekim 1918'de doğup; 11 Ekim 2011 tarihinde Kahire'de vefat eden yazar çok yönlü çalışmalarıyla da dikkatleri üzerine çekmeyi de başarmıştır. Yazarın ana hatlarıyla hayatı, fikirleri ve eserlerine yer verilen bu makalede literatür taraması yapılmış ve eserlerden örnekler de verilmiştir.

Anahtar Kavramlar: *Temmâm Hassân, Arap Dili, Mısır, Dilbilim*

Temmâm Hassân as a Linguist: His Life, Ideas and Works

Abstract

Egypt stands out in the Arab world as a region where great progress has been made, especially in the intellectual field. Therefore, Temmâm Hasan is one of the intellectuals who grew up in this region. Temmâm Hassan, one of the notable names of Arabic linguistics, put forward important ideas in terms of Arabic linguistics and managed to become one of the reference sources of Arabic linguists. Born October 27, 1918; The writer, who died in Cairo on October 11, 2011, managed to attract attention with his multifaceted works. This article, which talks about the author's life, ideas and creativity, reviews the literature and gives examples of works.

Keywords: *Temmâm Hassân, Arabic language, Egypt, Linguistics*

Giriş

Arap dilbilimi sahasında kayda değer isimlerden biri olan Temmâm Hassân, izlediği yaklaşımlar Arap diline büyük kazanımlar getirmiştir. Araça'nın dinamik bir yapı kazanmasında tesirlerinin yadsınamaz boyutta olduğu Hassân, kuramsal sahada da anadilini güçlendiren bir aydındır. Klasik Arap dil yaklaşımlarını modern çağla buluşturma noktasında da tesirli olan yazar, yine Arap dilini çağdaş yöntemlerle ele almış ve eserleriyle Arap dil çalışmalarının modernleşmesine büyük katkılarda bulunmuştur. Batı'lı yaklaşımla eklektik tarzda edindiği dil metotları ile Arap diline yaklaşım sergileyen yazar, geçmiş dönemlerde yapılan dil araştırmalarında dilcilerin ve sosyologların metodoloji hatası yaparak dili toplumdan kopuk ele aldıklarını ve dilin toplumsal boyutunu düşünemediklerini de belirterek ön plana çıkmış ve düşünceleriyle literatürün mikenk taşlarından biri olmuştur. Bu çalışmada ana hatlarıyla hayatı, dili ve eserlerine yer verdiğimiz Hassân'ın çok yönlü dilsel ve kuramsal varlığının daha birçok çalışmaya konu olacağı bellidir.

1-Temmâm Hasan'ın Hayatı

Temmâm Hassân, 27 Ekim 1918'de Yukarı Mısır (Saîd) bölgesinde bulunan Kana vilayetine bağlı tarihi Kernek köyünde doğdu (Tekin, 2010, s. 25). Kur'an-ı Kerim'i ezberledikten sonra Ferşut köyünde Tefvik el-Kadî'den tecvid okudu ve Hafs kıraatini öğrendi. Ezher'de lise kısmının ardından 1935-1939 yıllarında el-Ma'hedü'd-dînî bölümünde okudu. Daha sonra girdiği Kahire Üniversitesi Dârülulûm Fakültesi'ni 1943'te bitirdi ve aynı fakülteden öğretmenlik diploması aldığı 1945'te Medresetü'n-Nukrâşî en-Nemûzeciyye'de Arap dili öğretmeni olarak göreve başladı. Bir yıl sonra Eğitim Bakanlığı'ndan kazandığı bursla İngiltere'ye gitti. Londra Üniversitesi'nin Ma'hedü'd-dirâsâti's-Şarkıyye ve'l-İfrîkıyye bölümüne kaydoldu ve altı yıl boyunca modern dil bilimi teorilerini öğrendi. Bu teorileri Arap İslâm dünyasına taşıdı. Üniversitede "siyak nazariyesi"nin sahibi John Rupert Firth gibi önemli dilcilerden yararlandı. Bazı Arap lehçelerinin ses bilimi esaslarını incelerken Batı fonetik yöntemlerinden etkilendi. Londra Üniversitesi'nde yüksek lisans tezini Yukarı Mısır'da Kernek lehçesine, doktora tezini de Yemen'de altı ay kaldığı Aden lehçesine ait fonetik olguların ses değişim ve dönüşümlerini modern Batı yöntemlerine göre inceleyerek tamamladı. 1952'de İngiltere'den dönünce Kahire Üniversitesi Dârülulûm Fakültesi'ne öğretim üyesi tayin edildi. 1959'da doçentliğe yükseldi. 1961'de Nijerya'nın başşehri Lagos'ta Birleşik Arap Cumhuriyeti kültür müsteşarlığı yaptı. 1964'te sarf-nahiv kürsüsü profesörü oldu, bu kürsünün başkanlığına ve fakülte sekreterliğine getirildi.

1967’de geçici görevle Hartum Üniversitesi’ne gitti. Burada dil araştırmaları bölümünü kurdu ve ilk başkanlığını üstlendi. 1972’de Dârülulûm Fakültesi dekanlığına tayin edildi. Aynı yıl kurduğu Mısır Dil Araştırmaları Cemiyeti’nin ilk başkanı oldu. 1973-1979 yıllarında Fas’taki V. Muhammed Üniversitesi’nde görev aldı. Burada modern yöntemlere göre dil ve Arap dili araştırmaları konusunda birçok tez yönetti, birçok araştırmacı yetiştirdi. Bir süre hocalık yaptığı Mekke Ümmülkurâ Üniversitesi’nde dil ve eğitim uzmanlığı, ana dili Arapça olmayanlara Arap dilini öğretme bölümlerini kurdu. Râbitatü’l-âlemi’l-İslâmî’ye bağlı Kur’an Tercümesi Komisyonu’nda ve Kanâ vilâyetindeki Cenûbülvâdî Üniversitesi’nde çalıştı. Kahire Üniversitesi Yüksek Konseyi’ne bağlı Arap Dili Dâimî İlmî Konseyi’nin sekreterliğini üstlendi. Mısır, Suriye, Irak, Ürdün, Cezayir, Libya, Fas gibi Arap ülkeleri üniversitelerine bağlı çok sayıda akademik tez yönetti. 1978’de emekliye ayrıldı. 1980-1988 yılları ile 2003 yılından vefatına kadar iki dönem Kahire Arap Dil Kurumu üyeliğinde bulundu. Mekke’de on altı yıl kaldı. Hayatının son on yılını Kur’an araştırmalarına hasretti. Geçirdiği beyin ameliyatından kısa bir süre sonra 11 Ekim 2011 tarihinde Kahire’de vefat etti (Durmuş, 2019). Temmâm, 1972’de Rabat’ta Mektebü Tensîkî’tta’rîb takdir ödülünü, 1984’te Suudi Krallığı’nda Uluslararası Âl-i Basîr ödülünü kazanmış, 1978’de yaptığı dil araştırmaları dolayısıyla kendisine Saddâm ödülü, 2006’da Kral Faysal Uluslararası Arap Dili ve Edebiyatı ödülü verilmiş, 2008’de Vücdede (Fas) düzenlenen Arap Dili ve Beşerî Gelişim Uluslararası Kongresi’nde kendisine şeref ödülü takdim edilmiştir.

2- Temmâm Hassân’ın Dil Anlayışı

Modern dönem Arap dil çalışmaları, klasik dil çalışmalarından farklı olarak çağdaş dilbilim anlayışına uygun olarak yapılmış, Batı’da ortaya çıkan ve gelişen yeni dilbilim çalışmaları doğrultusunda oluşturulmaya çalışılmıştır. Modern dönemde bazı Arap dilcileri klasik Arap dil çalışmalarının özünü oluşturan dile ait kurallar belirleme metodunun dil araştırmalarında artık kullanılamayacağını, bu metodun Arap dilini durağanlaştırdığını ve ilerletemediğini belirtmişlerdir. Buradan hareketle Arap dilinin yenilenmesi gerektiğini ve Arap dilinin bu durağan yapıdan ancak modern yöntemler kullanılarak kurtulabileceğini ve ilerleyebileceğini ifade etmişlerdir. Bu amaçla batıda edindikleri dil birikimlerini Arap diline uygulamaya çalışarak modern dil çalışmalarını başlatmışlardır. Bu dilcilerden önemli bir konuma sahip olan Temmâm Hassân da Batı’da öğrendiği dil metodlarını Arap diline uygulamaya çalışan önemli dilcilerden biridir (Tekin, 2010).

Modern dönemde Batı’daki dilbilim anlayışına uygun olarak çeşitli çalışmalar yapılmış özellikle Corci Zeydan, Ahmed Faris eş-Şıdyak gibi dilciler yaptıkları çalışmalarla bu döneme geçişi hızlandırmışlardır. Ali Vafi, İbrahim Enis, Abdurrahman Eyyub, Şevki Dayf ve Mehdi

el-Mahzumi gibi önemli dilciler Arap dil çalışmalarının yenilenmesi ve çağdaşlaşması gerektiğini belirterek Arap dilini modern yöntemlerle yeniden ele almışlar ve bu alanda birçok eser yazmışlardır (Kaya, 2008, s. 336). Modern Arap dil çalışmalarında çığır açan önemli dilbilimcilerden olan Temmâm Hassân, diğer Arap dilbilimcileri gibi, Arap dilini çağdaş yöntemlerle ele almış, eserleriyle Arap dil çalışmalarının modernleşmesine büyük katkılarda bulunmuştur.

Temmâm Hassân, Avrupa'da öğrenim görmüş ve önemli dilcilerden ders almıştır. Hassân'ın ilk yaptığı çalışma sesbilim araştırmalarında batıya ait teorileri Arapça'nın bazı lehçelerine tatbik etmesidir. Nitekim Hassân, master tezinde kendi memleketi olan Kernek'in lehçesinin ses özelliklerini, doktorasında ise Yemen Aden bölgesi lehçesinin ses özelliklerini çalışmıştır (Tekin, 2010).

Temmâm Hassân doktorasında Aden lehçesini ses bilimsel açıdan incelerken önceki dilcilerin metodunu takip etmiştir. Önceki dilciler dil araştırmalarında malzeme toplamak için çöllere gitmişler ve orada yaşayan Bedevilerle belli bir süre yaşayıp dile ait malzeme toplamışlardır. Temmâm Hassân da altı ay gibi bir süre Aden şehrinde kalmış, çeşitli malzemeler toplayarak bu lehçenin dil özelliklerini ortaya koymaya çalışmıştır (Tekin, 2010).

Batı dünyasında son asırlarda gelişme kaydeden modern gramer ve dil araştırmalarının etkisinde kalan Temmâm Hassân, Arap grameri ve dil biliminde birçok yeni fikir ve yaklaşım ortaya koymuştur. Temmâm Hassân, son asırlarda Batı dünyasındaki modern gramer ve dil araştırmalarının etkisiyle Arap gramer ve dilbiliminde birçok yeni fikir ve yaklaşımlar ortaya koymuş dilcilerin önde gelenlerinden biridir (Daşkiran, 2015, s.149).

Dille alakalı fikirlerine ve görüşlerine *el-Lugatu Beyne'l-Mi'yariyye ve'l-Vasfiyye* adlı eserinin giriş bölümünde yer veren Hassân, öncelikle geçmiş dönemlerde yapılan dil araştırmalarında dilcilerin ve sosyologların metodoloji hatası yaparak dili toplumdan kopuk ele aldıklarını ve dilin toplumsal boyutunu düşünemediklerini ifade eder ve bu konuda:

Dil araştırmaları bir zamanlar kendi dilini konuşan toplumdaki kopuk olarak ele alınıyordu. Dilciler ise sosyologlar gibi doğallığın ötesiyle ilgileniyorlardı. Bunun nedeni dilcilerin, dilin toplumsal tecrübelerin toplandığı bir olgu olduğunu düşünmemeleri ve sosyologların da kültürün insanın günlük yaşamının bir göstergesi olduğunu unutmalarıdır. Sosyologlar kültürü maddi ve manevi olmak üzere ikiye ayırırlar. Maddi kültür, toplumsal araçları, evleri, kullanılan eşyaları vb. ifade eder. Manevi kültür ise toplumdaki dini inançları, toplumsal düzenlemeleri, kanunları ve dilin de içinde yer aldığı toplumsal gelenekleri ifade eder. Maddi kültürü sadece içinde yer alan öğelerle incelemek mümkündür. Manevi kültür ise toplumdaki bireylerin söyledikleri sözler ve bu sözleri söylerken yaptıkları eylemlerle anlaşılıp

incelenebilir. Mesela çoğu zaman maddi kültürle alakalı eşyalar o eşyaların isimlerini bilmekle anlaşılır (Hassân, 1958, s. 7). şeklinde düşüncelerini ortaya koymaktaydı.

Onun *el-Luğatu'l-Arabiyye: Manāhā ve Mebnāhā* adlı kitabı, Arap dilinin incelenmesi alanında yenilik getirmiş ve çığır açmış üç temel eserden birisi olarak kabul edilmiştir. Diğer ikisi, Sibeveyhi'nin *el-Kitāb*'ı ile Abdulkadir el-Curcani'nin *Delāilu'l-İcāz*'ıdır. Sibeveyhi'nin eserine *el-kitāb* denildiği gibi Temmâm'ın eseri de *el-kitābu'l-cedīd* diye nitelenmiştir. Buna bağlı olarak, kelamın anlamının belirlenmesi ve yorumlanmasında üç temel teori ortaya konulmuştur. İlki Sibeveyhi'nin temsil ettiği *āmil/avāmil* nazariyesi, ikincisi el-Curcani'nin temsil edip esaslarını anılan eserinde ortaya koyduğu *nazm* teorisi, üçüncüsü de Temmâm Hassân'ın temsil ettiği ve esaslarını belirlediği *karineler* teorisi (Hassân, 1994, s. 186).

Başta *er-Radd ala'n-Nuhat*'ın sahibi İbn Meda el-Şurubî olmak üzere, İbrahim Enis, İbrahim Mustafa ve Abdurrahman Eyyub gibi çağdaş dilbilimciler, *amil* nazariyesini reddetmişler; onunla alay edecek kadar ileri gitmişler, fakat yerine başka bir teori koyamamışlardır. Bunu gerçekleştiren Temmâm Hassân olmuş, kelamın anlamının belirlenmesinde *tedafuru'l-karain* (karineler dayanışması) adını verdiği lafız ve anlama yönelik on yedi karinenin dikkate alınmasını gerekli görmüştür. Bunlar, anlamla ilgili olarak *isnad*, *tahsis*, *nisbe*, *tebeyye*, *muhalefet*, *maiyyet*, *zarfiyyet*, *tahdid/tevkid*, *hal* (*mulabesat li'l-heyat*) karineleri; lafza yönelik olarak *irab* alameti, *rutbe* (mahfûz ve gayr-ı mahfuz rütbelere), *sigā*, *mutabakat*, *tedamm*, *rabt*, *edat*, *nagme* (*tengim*) karineleridir (Daşkiran, 2015, s.150).

Amil nazariyesine göre kelime ve kelamın anlamının belirlenmesinde *irab* alameti yeterli iken, Temmâm, bunu on yedi karineden sadece birisi olarak değerlendirmiş, bazı hallerde *irab* alameti zahir değil mukadder veya mahalli olduğundan onu anlamı belirlemede yeterli görmemiştir. Kadim müfessirlerin, Kur'an'ı Sibeveyhi'nin belirlediği *amil* nazariyesine göre yorumladığını, bunun yeterli olmadığını, anılan karineler ile siyak bağlamında Kur'an'ın yeniden yorumlanmasının gerektiğini vurgulayan Temmâm, karineler nazariyesini *el-Beyan fi Ravaii'l-Kuran* adlı eserinde Kur'an'a tatbik etmiş, birçok yeni yorum ve yaklaşım ortaya koymuştur. Temmâm'ın *amil* nazariyesine bakışı reddiyeci olmaktan öte eleştirel bir yaklaşımdır. Temmâm Hassân, kelimenin isim, fiil, harf şeklindeki klasik taksimine karşı onu lafız ve mana bazında yediye taksim etmiştir. Bunlar: isim, fiil, sıfat, zarf, zamir, *halife* (isim-fiil), harf (*edevat/fevasil*)'dir (Daşkiran, 2015, s.150).

Temmâm Hassân, basit üç sarf zamanı ile siyaka (konteks/bağlam) dayalı nahiv zamanları arasında ilk ayırım yapan ve Arap dilinde zamanların toplam sayısını on altıya çıkaran dilcidir. İnşa ettiği "cihet" kavramını, nahiv zamanı unsurlarından birisi olarak kabul etmiştir. O, kadim dilcilerin şaz ve nadir olarak nitelediği kullanımları bir üslup özelliği olarak

görmüş, saydığı 17 karineden birisinin ruhsatına dayanan, üzerine kıyas yapılabilecek olan “*udul* (sapma) üslubu ve *udul isti‘mali*” adını vermiştir (Daşkiran, 2015, s.150).

Zaman konusundaki klasik dilcilerin taksimini ve yaklaşımını yeterli bulmayan modern dilciler, konuyu tekrar ele alarak onların zaman taksimlerini genişletme çabası içine girmişlerdir. Mehdi el-Mahzumi, Muhammed Hamase Abdullatif ve İbrahim Enis gibi dilciler Arap gramerinde yeni arayışlara giren çağdaş araştırmacıların başında gelmektedirler. Çağdaş dilcilerin eserlerine bakıldığında, zaman konusunda dilde yaşanan kapalılıkların giderilmeye çalışıldığını görüyoruz. Arap gramerinde yenilik anlayışını savunan dilcilerin klasik gelenekten beslendikleri gibi, Batıda gelişen dilbilim çalışmalarından da faydalandıklarını söylemek mümkündür. Söz konusu dilciler dünyada gelişen dil çalışmaları ışığında Arap gramerini yeniden okuma fırsatı bulmuşlardır.

“Karine” terimi nahivciler arasında kullanılan bir kavramdır. Dilciler cümle yapısında kelimeler arasındaki bağlantıyı izah ederken bu terimi çokça kullanmışlardır. Lafız-mana ilişkileri sadece dil ve belağatin değil, başta Usûl-i Fıkıh olmak üzere Mantık, Kelam, Tefsir vb. bilimlerin de başlıca inceleme konuları olmuştur (Acar, 2011). Bu konunun önemini ilk fark eden dilcilerden biri Temmâm Hassân’dır (Ramadan en-Neccâr, 2015, s. 5).

Temmâm Hassân sentakmatik ve paradigmatik ilişkiler üzerinde durur. Bu görüşünde daha çok hocası İngiliz dilbilimci J. R. Firth’ten etkilendiği söylenebilir. Hassân’a göre, iki ya da daha fazla sayıda birimin aynı dizimde bulunması anlamına gelen sentakmatik yapı ile sözcükler arasındaki anlamdan hareketle ortaya çıkan paradigmatik yapının iyi anlaşılması dili anlamayı kolaylaştıracaktır. Sentakmatik ve paradigmatik ilişkileri belirleyen bir takım lafzî ve manevî karineler vardır. Bu karineler cümleyi oluşturan unsurlar arasındaki ilişkiyi en iyi şekilde açıklar (Daşkiran, 2015, s.153). Hassân, dil araştırmalarında Aristo mantığının ve felsefenin yeri olmadığını savunur ve dilbilimcinin gözleminin, nitelemeyi esas alması gerektiğini söyler (Hassân, 1958, s.16).

Bu durumda dili sadece kültürün bir ögesi olarak görmemek gerekir. Aksine dil, maddi-manevi bütün kültürel öğelerin temelidir. Buradan hareketle çağdaş bir toplumun özelliklerinin ve değer yargılarının belirlenmesinde en güçlü ve en yakın ölçü dildir diyebiliriz (Hassân, 1990, s. 1-2).

Temmâm Hassân, dilin kişinin hayatında da önemli bir rolünün olduğunu belirterek, kişinin toplumsallaşmasını sağlayan en önemli faktörün dil olduğunu ifade eder ve bu konuda ise:

Dil toplumsal hayatta önemli olduğu kadar kişinin hayatında da önemlidir. Çünkü dil kişinin yaşadığı toplumsal hayata girmesini sağlayan tek araçtır. Dil olmazsa kişi toplumda

yalnuz kalır ve etrafında meydana gelen kişisel ve toplumsal olayları bilemez. Dilin ferdin hayatında oynadığı rol sadece toplumsal rolle sınırlı değildir. Bu aynı zamanda ferdin toplumda kişiliğini hissetmesiyle de alakalıdır. Her birimizin kendisine ait bir üslubu ve dili kullanım biçimi vardır. Kişi devamlı olarak kendine hitap eder; bazen sesli, bazen sessiz düşünür. Bu durumda tabiri caizse dil, kişinin toplumsallaşmasını sağlayan bir olgu olur (Hassân, 1958, s. 10). Biçiminde düşüncelerini ortaya koyar.

Dilin toplumsal ve kişisel rolüne bu şekilde değinen Temmâm Hassân, dil araştırmalarının doğru bir şekilde yapılabilmesi için bir dili konuşan kişiyle bir dil araştırmacısının dile olan bakışlarını değerlendirir. Şöyle ki; kişinin dile bakışıyla araştırmacının dile bakışının farklı olduğunu, dil araştırmalarında kişinin toplumun koymuş olduğu kurallara göre hareket ettiğini araştırmacının ise dile ait kullanımları açıkladığını ve betimlediğini dile getirir (Tekin, 2010, s. 55).

Dil araştırmalarında kullanılan kuralcı metotla betimleyici metodu karşılaştıran Temmâm Hassân, kuralcı metodun bir yöntem olamayacağını ifade edip betimleyici metodun önemine dikkat çeker ve bu metot hakkında çeşitli örnekler vererek şunları dile getirir:

Öyleyse dil, teşrih (açıklama) gibi betimleme konularından biridir, kanun gibi kaideler (kurallar) bütünü değildir. İnsan vücudunu açıklamaya çalışan bir araştırmacıdan falan organın böyle olması gerekir veya falan uzvun bu biçim ve hacimde olması gerekir gibi sözler söylemesi beklenmediği gibi aynı şekilde bir dil araştırmacısının da dili çözümlerken şöyle olması caizdir veya değildir şeklinde sözler söylemesi beklenmez. Betimleyici dil araştırmaları, dili istikrai bir yöntemle (dile ait malzeme toplama) betimlemek için belli bir dilin belli bir dönemini araştırma konusu olarak seçer, daha sonra kelimeler ve cümleler arasındaki benzer yönleri alarak kaide diye isimlendirir. Betimleyici dil araştırmalarında kaide bir ölçüt değildir, aksine dilin kullanımında ortaya çıkan benzer kullanımlar ve yönlerdir (Hassân, 1958, s.18).

Temmâm Hassân'ı özgün bir düşünür kılan yönlerinden biri de Arapçada sesbiliminde tonlama ölçülerini, vurgunun kurallarını, ortaya koyan kişi olmasıdır. Bu alanda 1955'te ilk defa araştırma yapmış bir dilbilimcidir. Temmâm Hassân'ın Menâhicü'l-bahs fi'l-luga eseri, kelimenin yapısal anlamsal, şekilsel ve sessel yönünü göz önünde bulundurarak, kelimeyi taksim etmiş Klasik Dönem nahivcilerinden farklı olarak yediye ayırmıştır (Araz, 2020, s. 263).

3-Temmâm Hassân'ın Eserleri

Eserlerinin hemen hepsini dilbilim alanında kaleme alan Temmâm Hassân'ın eserleri şunlardır:

1- *Menahicu'l-Bahs fi'l-Luğa*

2- *el-Luğatu Beyne'l-Mi'yariyye ve'l-Vasfiyye*

- 3- *el-Luğatu'l-Arabiyye: Ma'naha ve Mebnaha*
- 4- *el-Usul*
- 5- *Makalât fi'l-Luğa ve'l-Edeb*
- 6- *el-Beyan fi Revai'il-Kur'an*
- 7- *et-Temhid li-İktisabi'l-Luğati'l-Arabiyye Liğayri'n-Natikine biha*
- 8- *el-Hulasatu'n-Nahviyye*
- 9- *Havâtür min Teemmüli Luğati'l-Kur'âni'l-Kerim*

Arapçaya çevirdiği kitaplardan bazıları ise şunlardır:

- * *Mesâliku's-Sekâfeti'l-İğrikiyye ile'l-Arab*
- * *el-Luğa fi'l-Muctema*
- * *en-Nass ve'l-Hitâb ve'l-İcra*

Bunların yanında Hassân'ın değişik bilimsel dergilerde yayınlanmış çok sayıda makale ve bildirimleri de vardır (Tekin, 2010). Telif ettiği bu eserlerden en önemlilerine bakacak olursak:

a- Menahicu'l-Bahs fi'l-Luga

“Dilde araştırma yöntemleri” adını taşıyan bu eserinde Temmâm Hassân, Arap dili alanında geçmiş dönemlerde yapılan çalışmalarda kullanılan dil yöntemlerini yeterli görmeyerek, Arap dilinin modern dönemde kullanılan dil yöntemleriyle ele alınmasının dil araştırmaları açısından daha uygun olduğunu belirtmiş ve modern dilbilim yöntemlerini Arap diline tatbik etmek istemiştir. Bununla Arap dili araştırmalarının özellikle mantık ve felsefe gibi bilimlerin etkisinden kurtularak bağımsız bir bilim dalı olacağını savunmuştur.

Eserin giriş bölümünde dilin toplumsal, kültürel ve insani boyutlarına işaret eden Hassân, geçmişte yapılan Arap dili çalışmalarının sürekli olarak aynı yöntemle ele alınmasından yakınır. Bunun sebeplerini ise geçmişteki dilcilerin dil konusunda her şeyi söylediklerini ve bunlara ilavelerin artık yapılamayacağı inancına ve Arap diline dar bir bakış açısıyla bakmaya bağlar. Bu nedenle Arap dili için yeni araştırma yöntemlerinin zorunlu olduğunu ve Arap dilinin yeniden ele alınması gerektiğini belirtir. Eserinde kullandığı yöntemlerin batıda yıllarca yaptığı çalışmaların bir sonucu olduğunu söyleyerek bu eserdeki amacını, batıdan elde ettiği yöntemleri Arap diline uygulamak şeklinde ifade eder (Hassân, 1990, s.1-6).

b- el-Lugatu Beyne'l-Mi'yariyye ve'l-Vasfiyye

“Mi'yari (normatif) ve vasfi (betimleyici) yöntemler arasında dil” adını taşıyan eser Temmâm Hassân'ın dilciliğini, dile bakışını göstermesi açısından önemli bir eserdir. Hassân bu eserinde Arap dil araştırmalarının yenilenmesi gerektiğini ve bunun da ancak yeni yöntemlerle sağlanabileceğini ifade etmeye çalışır. Bunun için ise modern dilbilim yöntemlerinden olan

vasfî (betimleyici) yöntemin kullanılması gerektiğini belirtir. Zira vasfî yöntem, geçmiş dönemlerde kullanılan mi'yari yöntemin aksine çeşitli kıyas ve yorumlara girmeden dili konuşulduğu şekliyle kabul eder ve olduğu gibi betimler. Temmâm Hassân, Arap dil araştırmalarının bu yöntemle ele alınması sonucu özellikle mantık ve felsefenin etkisinden kurtularak kendi mecrasına döneceğini ve yenilenip canlanacağını savunur (Hassân, 1958, s. 3).

c- el-Lugatu'l- Arabiyye: Ma'naha ve Mebnaha

Temmâm Hassân'ın Arap dili alanında çığır açan çalışmalarından biri de “el- Lugatu'l- Arabiyye: Ma'naha ve Mebnaha” adlı eseridir. Hassân'ın bu eserini değerli kılan en önemli özellik, eserde Arap dilinin klasik anlayıştan farklı çağdaş ve modern dilbilim araştırmalarına uygun olarak ele alınmasıdır. Bu eserinde Hassân, Arap dil konularını geçmişte dil için kurallar belirleme ve koyma şeklinde olan klasik yöntemle değil dilde olanı betimleme, vasfetme şeklinde modern bir yöntemle incelemeye çalışır. Dil araştırmalarında artık kuralcı metodun değil betimleyici metodun kullanılması gerektiğini belirtir ve kendisi de bu şekilde Arap dil konularını inceler. Temmâm Hassân bu çalışmasında batıda edindiği modern dilbilim yöntemlerini Arap diline uygulamaya çalışmıştır.

d- el-Usûl

Temmâm Hassân'ın Arap dil çalışmalarına yenilik getiren bir diğer önemli çalışması da “el-Usûl” adlı eseridir. Asıllar anlamına gelen eser Temmâm Hassân'ın diğer iki önemli eseri olan “el-Lugatu'l-Arabiyye: Ma'naha ve Mebnaha” ve “Menahicu'l-bahs fi'l-luga” adlı eserlerinin tamamlayıcısı konumundadır. Eserin önsözünde Hassân, eserini diğer eserlerinde değinmediği görüşlerini ve fikirlerini dile getirmek için kaleme aldığını belirtir. Eserini üç bölüme ayıran Temmâm Hassân, bölümlere geçmeden önce sanatlar ve marifetler başlığı altında sanat ve marifet kavramlarının tanımını yapar. Bu tanımdan yola çıkarak nahiv, fikhü'l-luga ve belagat ilimlerini sanat ve marifet açısından değerlendirir. Sonuç olarak nahiv ilminin sanat, fikhü'l-luganın marifet, belagat ilminin hem sanat hem marifet olduğunu ifade eder.

e- Makalat fi'l-Luga ve'l-Edeb

Temmâm Hassân'ın değişik konularda ve zamanlarda yazmış olduğu çeşitli makaleleri içine alan eser, geçmiş dönemlerde yapılan Arap dil çalışmalarının durumunu, modern dilbilim ekollerini ve yöntemlerini açıklaması ve bu yöntemlerin Arap diline tatbikinin olabirliğini göstermesi açısından önemli bir eserdir.

Temmâm Hassân, eserin giriş bölümünde kaleme aldığı bu makaleleri değişik konularda ve zamanlarda yazdığını ifade eder. Mesela bu makalelerden 4.10.11.13.14 ve 15. Makaleleri 1960'tan önce yazdığını, bu dönemlerde dille alakalı birikim, düşünce ve görüşlerinin tam

olgunlaşmadığını, yeni olduğunu ifade eder. Geriye kalan diğer makalelerini bu dönemden sonra değişik zamanlarda yazdığını dile getiren Hassân, özellikle 1983 yılında “el-Luğatu'l-Arabiyye: Ma'naha ve Mebnaha” adlı eserini kaleme aldıktan sonra düşünce dünyasının, ilmi hayatının ve fikirlerinin olgun bir seviyeye ulaştığını belirtir (Hassân, 1985, s. 5-7).

f- el-Beyan fi Revai'i'l-Kur'an

“Kur'an-ı Kerim Güzelliklerinin Beyanı” adını taşıyan bu eseri Temmâm Hassân'ın dil alanında çığır açan “el-Luğatu'l-Arabiyye: Ma'naha ve Mebnaha” adlı eserinde belirtmiş olduğu fikirlerinin ve yeni dilbilim yöntemlerinin bir uygulaması niteliğindedir. Bu fikirlerin başında cümle anlamını meydana getiren lafzî karineler ve manevi karineler gelmektedir. Lâfzî karineleri sırasıyla i'rap, mebna veya bünye, rütbe, tadammun, rabt şeklinde belirten Hassân, cümlelerin anlaşılmasında önemli bir göreve sahip olan bu karinelerin Kur'an-ı Kerim ayetlerinin anlaşılmasında da büyük bir öneme sahip olduğunu ifade eder. Kur'an-ı Kerim ayetlerinden örnekler vermek suretiyle bu karinelerin ayetlerin anlamında üstlendiği görevlere dikkat çeker.

Temmâm Hassân eserin giriş bölümünde eseri yazmaktaki amacının Kur'an-ı Kerim'i tefsir etmek veya Kur'an-ı Kerim'in i'cazını ortaya koymak olmadığını, aksine Kur'an-ı Kerim'deki önemli dille alakalı yapıları ve edebi üslupları göstermek olduğunu belirtir (Hassân, 2000, s. 7).

Eserini iki bölüme ayıran Temmâm Hassân, birinci bölümde Kur'an-ı Kerim'in dilsel yönü üzerinde durur. Dille alakalı önemli görüşlerinin Kur'an-ı Kerim ayetlerindeki uygulamalarını göstermeye çalışan Hassân, buradan hareketle Kur'an-ı Kerim'in kelime ve cümle yapısını açıklar. Eserin ikinci bölümünde ise Hassân, Kur'an-ı Kerim'in edebi yönü üzerinde durarak Kur'an-ı Kerim ayetlerindeki edebi üslupları göstermeye çalışır. Bu anlamda Kur'an-ı Kerim'deki üslup biçimlerini, üslupla alakalı cümle çeşitlerini, Kur'an-ı Kerim'in İslam'a davet ederken kullandığı üslup biçimlerini, edebi üslubu fazla olan bazı surelerin içeriklerini ve bazı önemli peygamber kıssalarını ele alır (Hassân, 2000, s. 15). Bu bağlamda düşüncesi, dil anlayışı ve eklettik çalışmalarıyla Arap dilciliğinde çığır açan Temmâm Hassân, modern Arap dilbiliminin de en önde gelen yazarlarından biridir.

Sonuç

Klasik Arap dili ile modern Arapçanın kesişme noktasında yer alan Temmâm Hassân çalışmalarıyla Arapçanın dinamik bir dil olarak ön plana çıkmasında etkili olmuştur. Bir dilbilimci olarak eserleriyle Arapçaya büyük katkılar sunmuştur. Arapça kuramsal temellendirme ve bunların modern yaklaşımla sergilenme tarzını gözler önüne seren Temmâm Hassân, yine klasik dönem yaklaşımlarını, modern devirlere bağlama da da etkilerini ortaya

koymuştur. Yine Kura'an-ı Kerim gibi dinsel kaynakların Arapçanın temellerinden olduğunu düşünen Temmâm Hassân, Arapçanın ayrıca ihya ve ıslahında da büyük etkiler yaratmıştır.

Kaynaklar

- Acar, Ö. (2011). Anlamı Tayin Eden Karîne, *EKEV Akademi Dergisi*, 15(49), 180-189.
- Araz, H. (2020). Temmâm Hassân'da Arap Dili Düşüncesi (Klasik Arap Dilbilimi Birikimi Ve Modern Dil Verileri Işığında Arayışlar) [Doktora Tezi, T.C. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi].
- Daşkiran, Y. (2015). Temmâm Hassân'ın Dil Anlayışı: Karineler Teorisi, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 56 (2), 149-163.
- Durmuş, İ. (2019). Temmâm Hassân, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Ek 2. 596-598.
- en-Neccâr, Nadiye, R., *el-Ğarâin beyne'l-Luğaviyyîn ve'l-Uşûliyyîn*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2015.
- Hassân, T. (1990). *Menahicu'l-Bahs fi'l-Luğa*, Kahire.
- Hassân, T. (1985). *Makalat fi'l-Luga ve'l-Edeb*, Mekke.
- Hassân, T. (2000). *el-Beyan fi Revai'i'l-Kur'an*, Kahire.
- Hassân, T. (1958). *el-Luğa beyne'l-Miyâriyye ve'l-Vaşfiyye*. el-Mektebetu'l-Misriyye.
- Hassân, T. (1994). *el-Luğatu'l- Arabiyye: Ma nâhâ ve Mebnâhâ*. Dâru's-Şekâfe.
- Kaya, M. (2008). Modern Arap Dilbilim Çalışmaları, *Ekev Akademi Dergisi*, 12 (36), 336-345.
- Tekin, S. (2010). *Temmâm Hassân Ve Arap Dilbilim Çalışmalarındaki Yeri* [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi].